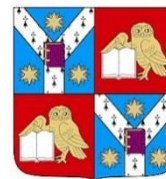

UNIVERSITATEA „ALEXANDRU IOAN CUZA” DIN IAȘI
FACULTATEA DE FILOSOFIE ȘI ȘTIINȚE SOCIAL-POLITICE
ȘCOALA DOCTORALĂ
DOMENIUL: ȘTIINȚE POLITICE

TEZĂ DE DOCTORAT

- Rezumat -

Sprrijinul public pentru Uniunea Europeană în contextul actual

Coordonator

Prof. Univ. Dr. Virgil Stoica

Doctorand

Iuliana-Lăcrămioara Tătărașu (căs. Tincu)

Iași

2023

CUPRINS

INTRODUCERE	3
I. SPRIJINUL PUBLIC PENTRU UNIUNEA EUROPEANĂ: REPERE TEORETICE ȘI CONCEPTUALE	13
a. Elemente de context: Evoluția literaturii de specialitate.....	14
b. Conceptul de sprijin public	27
c. Sprijin public și euroscepticism – Două fețe ale aceleiași monede	33
II. METODOLOGIA CERCETĂRII	45
a. Elemente de context	45
b. Scopul cercetării. Întrebările cercetării.....	45
c. Modul de analiză	46
III. CONSTITUIREA SPRIJINULUI PUBLIC PENTRU UNIUNEA EUROPEANĂ ȘI POTENȚIALUL EXPLICATIV AL UNOR MODELE TEORETICE	49
a. Cauze și consecințe ale sprijinului public pentru Uniunea Europeană	49
i. Direcția utilitaristă – valențe explicative ale factorului economic	52
ii. Factorul identitar și formarea atitudinilor publice pentru Uniunea Europeană.....	55
iii. Abordarea de tip <i>cue-taking</i> – o alternativă a binomului tradițional.....	59
b. Modelul mobilizării cognitive în contextul formării identității europene	66
c. Cultura civică	77
d. Cetățeanul critic și valorile post-moderne.....	84
IV. RAPORTUL DINTRE UNIUNEA EUROPEANĂ ȘI CETĂȚENI CA NOU MODEL AL DEMOCRAȚIEI	92
a. Natura Uniunii Europene și raportul dintre aceasta și conceptul de democrație.....	93
b. Deficit democratic	112
c. Democrație și demoicrație. Complexitatea democrației la nivel european	121
V. TENDINȚE ACTUALE ȘI FORME ALE SPRIJINULUI PUBLIC ÎN UNIUNEA EUROPEANĂ ÎN RAPORT CU SITUAȚIILE DE CRIZĂ	135
a. Sprijin public într-un spațiu al crizelor suprapuse	137
b. Contextualizarea situațiilor de criză: criza economică și financiară, criza migrației și Brexit	147
i. Criza economică și financiară	147
ii. Criza migrației sau criza refugiaților din 2015	156

iii. Brexit	162
c. Direcții de dezvoltare ale sprijinului public pentru Uniunea Europeană în contextul actual	173
CONCLUZII	193
BIBLIOGRAFIE	201

Rezumatul lucrării de cercetare

Lucrarea de cercetare pleacă de la o premisă care întrunește un consens din ce în ce mai larg în cadrul literaturii științifice. Această premisă face referire la faptul că *viitorul Uniunii Europene depinde mai mult decât în orice moment al evoluției sale de sprijinul cetățenilor și atitudinile acestora privind procesul de integrare*, cu precădere într-un context marcat de crize și incertitudine. Lucrarea susține ideea evoluției procesului de integrare dintr-un stadiu incipient al unui *consens permisiv*, în care puterea de decizie aparține preponderent elitelor iar opinia publică se caracteriza printr-o natură latentă, în direcția unui *dissensus constrângător*, caracteristic în contextul actual al Uniunii Europene. Pe cale de consecință, cetățenii Uniunii Europene devin mai exigenți și mai critici cu privire la politicile, deciziile, precum și însăși rațiunea de a fi a proiectului de integrare.

Literatura de specialitate din jurul sprijinului public pentru Uniunea Europeană și a reversului său, înțeles în cadrul lucrării ca euroscepticism, este vastă, fapt care se explică prin caracterul fluid al relației dintre factorul public și proiectul de integrare europeană, care poate fi elucidat prin numeroasele fațete pe care le prezintă. În cadrul acestei teze de cercetare, se propune *un cadru teoretic solid*, care deschide *noi direcții de reflecție*. Totodată, lucrarea reușește să abordeze *o zonă mai puțin explorată a studiului sprijinului public*, întrucât aduce o încadrare nouă, plecând de la teorii, concepte și modele teoretice existente. Astfel, acest demers permite stabilirea de noi conexiuni și interpretări, care includ o incursiune în studiul unor elemente precum identificarea cauzelor și efectelor sprijinului public pentru guvernarea de la nivel european, reconsiderarea raportului care se stabilește între conceptul de democrație și Uniunea Europeană sau studiul direcției de dezvoltare a tendințelor sprijinului public în raport cu momentele de criză.

Pornind de la aceste motivații în alegerea temei de cercetare, *scopul cercetării este de a identifica atât pârgurile de agregare ale sprijinului public pentru Uniunea Europeană*, precum și de a urmări *evoluția fenomenului de sprijin public în sens genealogic* și cu precădere în contextul actual. În vederea atingerii acestui obiectiv, au fost formulate o serie de întrebări în jurul cărora se pun bazele cercetării. În mod concret, lucrarea urmărește să răspundă unor întrebări conexe, care sunt reluate și prezentate în capitolul metodologic, precum: (1) „Care sunt factorii principali care contribuie la formarea sprijinului public?” sau (2) „Pot cetățenii să influențeze procesul de integrare europeană?”, (3) iar dacă da, în ce mod? Spre exemplu, (4) care sunt instrumentele

puse la dispoziția cetățenilor europeni în vederea participării active și controlului mecanismelor/deciziilor Uniunii?

Din punct de vedere al metodelor utilizate în scopul identificării de linii directoare cu potențial explicativ, lucrarea se concentrează pe analiza conceptuală a sprijinului public, analiza documentelor oficiale, interpretarea de ordin calitativ a unor evenimente, precum și construirea unui fundament teoretic solid prin identificarea de abordări relevante în contextul lucrării. De asemenea, lucrarea introduce și pune în conexiune o serie de concepte relevante și urmărește schimbările sau, cu alte cuvinte, evoluția fenomenului de sprijin public, făcând apel la abordări teoretice consacrate.

Prima parte a lucrării oferă o analiză aprofundată a conceptelor de lucru, care utilizează o multitudine de surse de specialitate și abordări din spațiul teoretic. În întreprinderea demersului de cercetare, lucrarea utilizează un aparat bibliografic amplu, integrând teoreticieni și autori de specialitate consacrați din științele sociale și politice sau filosofia politică, precum Max Weber, Jürgen Habermas, Pippa Norris sau Ronald Inglehart. Pornind de la bazele fundamentate de aceștia, lucrarea propune o selecție de surse și autori contemporani, cu o contribuție semnificativă în avansarea granițelor existente ale cercetării cu privire la studiul Uniunii Europene și a fenomenelor conexe. Între aceștia, pot fi enumerați autori precum Sara B. Hobolt, Catherine E. de Vries, Liesbet Hooghe, Gary Marks, sau Hanspeter Kriesi. În conceperea ideii de democrație în raport cu Uniunea Europeană, lucrarea ia în considerare inovațiile aduse de Kalypso Nicolaïdis, care propune o abordare teoretică a *demoicrației* aplicată sistemului politic european.

Rezultatele cercetării

Elementele constitutive ale lucrării de cercetare au condus către o serie de *concluzii relevante, reușind să răspundă întrebărilor formulate. În primul rând, cercetarea ajunge la ideea conform căreia sprijinul public denotă un concept multidimensional cu caracter transformator. Teza argumentează aportul a multipli factori cu potențial explicativ și, în același timp, abordează sprijinul public într-o manieră non-exclusivă, care admite variații contextuale, demonstrând că importanța factorilor constituenți este variabilă, în funcție de interesele și de nevoile din spațiul public înregistrate în anumite puncte critice din timp. În acest context, lucrarea se distanțează de abordările teoretice exclusiviste, care urmăresc determinarea sprijinului public prin raportare la factori singulari și concurenți sau ca proces pasiv, care nu ține cont de variațiile contextuale. Prin*

însurarea abordărilor teoretice de tip utilitarist, identitar sau de contagiune (*cue-taking*), așezate într-un cadru comun alături de cultura civică, modelul mobilizării cognitive și dezvoltarea cetățenilor critici, dotați cu valori post-moderne, lucrarea propune o încadrare teoretică nouă, cu scopul de a elucidă fluctuațiile sprijinului public. Lucrarea reușește, așadar, să producă o analiză cuprinzătoare a factorilor care conduc la modelarea sprijinului public și să observe, în manieră comparativă, contribuția relativă a acestor componente.

În al doilea rând, aportul tezei constă, în același timp, și în abordarea duală pe care aceasta o propune când vine vorba de sprijinul public. În acest context, sprijinul public este evaluat atât prin prisma *cauzelor* sale sau a factorilor determinanți, cât și prin prisma *consecințelor* sale, adică a modului în care sprijinul public și lipsa acestuia influențează deciziile de la nivel european sau cursul integrării europene. Această dublă perspectivă este necesară întrucât *cele două fațete ale sprijinului public nu pot fi tratate separat* în înțelegerea relației care se stabilește între cetățeni și sistemul politic propus de Uniunea Europeană. În acest context, teza propune ideea conform căreia *opinia publică deține un caracter receptiv* și, pe cale de consecință, oferă guvernării europene și elitelor un impuls crucial în vederea elaborării de reforme și politici care să reflecte nevoile cele mai presante de la nivelul populației. Și totuși, adăugând la această formulă caracterul eterogen al cetățenilor Uniunii Europene, care nu constituie un grup unitar, cu o identitate comună, ci grupuri distincte, traversate de *clivaje multiple*, se argumentează faptul că un răspuns unic la natura divizată a sprijinului public nu este suficient. Această idee pune sub semnul întrebării modul și direcția în care Uniunea Europeană poate avansa.

În mod similar, în înțelegerea raportului dintre Uniunea Europeană și democrație, lucrarea avansează două abordări distincte. Pe de o parte, Uniunea Europeană este supusă criteriilor aplicate statelor în evaluarea caracterului său democratic și, pe de altă parte, poate fi percepută ca entitate *sui generis*, care impune o logică de guvernare cu caracter inovator. În concilierea celor două perspective, cercetarea expune, pe de o parte, limitele abordărilor clasice privind democrația și pe de altă parte, aduce în discuție importanța analitică a *modelului democrației*, expus drept cale de mijloc sau ca model alternativ cu o posibilă aplicare în cazul Uniunii Europene.

În al treilea rând, plecând de la fundamentul teoretic sedimentat în primele părți ale cercetării, teza propune o *incursiune în contextul recent și curent*. Aici sunt observate atât *tendențele actuale ale agreării sprijinului public pentru Uniunea Europeană*, precum și aria de aplicare a abordărilor cu potențial explicativ ale formării acestor atitudini. Mai mult decât atât,

cercetarea consideră oportună *plasarea sprijinului public în raport cu momentele de criză*, considerate ca „*momente de adevăr*”, care, spre deosebire de perioadele de stabilitate relativă, denotă anumite *tendințe revelatoare* în dinamica relației dintre factorul public și guvernarea supranațională. Cu alte cuvinte, prin evidențierea tendințelor actuale înregistrate în termeni de sprijin public pentru Uniunea Europeană, teza observă și nuanțează modul în care perioada recentă nu poate fi desprinsă de ideea de criză, astfel încât, în sens larg, *crizele devin o reflectare a climatului politic de la nivel european*.

Lucrarea propune o eșantionare a unor crize majore și evenimente recente, prin intermediul cărora este analizat stadiul în care Uniunea Europeană se regăsește în raport cu atitudinile europenilor. În acest caz, cercetarea deduce *două tendințe* care se disting în termeni de evoluție a sprijinului public. În timp ce crize majore precum cea economică și financiară și criza migrației au produs, în primă fază, *o scădere drastică a sprijinului public* ca reacție la deteriorarea bunăstării cetățenilor, crizele actuale, precum criza COVID-19 sau criza din Ucraina înregistrează *menținerea unui sprijin și nivel de încredere optime* din partea cetățenilor. Această discernere preliminară a unei schimbări în termeni de reacție la adresa crizei este documentată, în contextul lucrării, ca urmare a unei evoluții la nivelul guvernării europene, reflectând *capacitatea și disponibilitatea Uniunii Europene de a-și asigura un rol mai ferm de coordonare* în situațiilor de criză. Cu toate acestea, se observă că, în timp ce Uniunea Europeană devine un *spațiu al crizelor suprapuse*, aceasta continuă să afecteze într-o măsură diferită categoriile de cetățeni ai Uniunii, ceea ce relevă implicațiile *distributive și redistributive* ale guvernării supranaționale asupra bunăstării indivizilor. În această ordine de idei, identificarea de metode de răspuns european la situațiile de instabilitate dezvăluie, în mod concomitent, *atât caracterul necesității, cât și pe cel al urgenței* când vine vorba despre adaptarea Uniunii la situațiile de criză.

Așadar, cercetarea argumentează că episoadele de criză pot să aibă și anumite *avantaje neașteptate când vine vorba de sensul și viteza procesului de integrare europeană* atunci când acestea sunt însoțite de mobilizarea unui răspuns eficient la situațiile de criză. Dintr-o perspectivă mai largă, concluzia la care se ajunge ca urmare a acestei analize este că succesul sau eșecul proiectului european se bazează pe capacitatea actorilor europeni de a stabili un echilibru între *costurile și beneficiile integrării europene*, cât și între libertățile pozitive și negative puse la dispoziția acestora.

Pe lângă potențialul de inovare pe care îl presupune plasarea în contextul curent al sprijinului public, actualitatea demersului de cercetare interiorizează, în același timp, și factori inhibitori care marchează *limitele cercetării de față*. Având în vedere că lucrarea analizează atât procesul de integrare europeană, cât și formarea sprijinului public pentru Uniune ca *fiinte în mișcare*, care nu au atins o finalitate anume, devine dificilă plasarea oricăror concluzii într-un sens al certitudinii absolute. Analiza crizelor și evenimentelor recente care au modelat atitudinile publice față de Uniunea Europeană interiorizează anumite *variații și tendințe dificil de normat* sau de diagnosticat. Totuși, această limită a cercetării deschide și anumite *oportunități de aprofundare* a reflecției pe care lucrarea o inițiază. În aceste condiții, devine interesantă ideea revenirii asupra situațiilor de criză care au fost abordate în capitolele lucrării în momentul în care există o perspectivă completă asupra consecințelor acestor evenimente perturbatoare, precum criza COVID-19, Brexit sau criza din Ucraina, asupra sprijinului public. În mod similar, raportul dintre sprijin public și Uniunea Europeană transpus în cadrul lucrării în ideea solidarității europene ca substitut al unui sentiment al comunității sau, altfel spus, al ideii de „noi” la nivel european, oferă noi direcții de explorare a sprijinului public.

Structura lucrării de cercetare

În ceea ce privește structura prezentei lucrări, titlul acesteia anunță tocmai intenția de abordare a sprijinului public, plasând dezbaterea încă de la început în contextul temporal actual, care se distinge, la momentul întreprinderii cercetării, printr-un caracter instabil, marcat de *multiple crize care traversează și se suprapun* pe teritoriul european. Uniunea Europeană apare, astfel, ca subiect al unei transformări de ordin structural și conceptual ca urmare a faptului că aceasta continuă să fie modelată de o multitudine de factori, printre care se numără atitudinile cetățenilor față de procesul de integrare.

În această ordine de idei, lucrarea avansează o *viziune centrată pe cetățeni* și dezvoltă un nou cadru de analiză a factorului public în raport cu Uniunea Europeană. Aceasta avansează, deci, o încadrare a sprijinului public atât ca *mobil al schimbării și continuității* în cadrul modelului de funcționare specific guvernării europene, cât și ca *garant al succesului sau eșecului* acestui proiect de integrare europeană.

Pornind de la aceste direcții de reflecție cu privire la raportul dintre sprijinul public și procesul de integrare europeană, teza plasează premisele de mai sus într-un cadru conceptual și

teoretic capabil să ofere noi perspective de înțelegere a agregării și fluctuațiilor sprijinului public, precum și a caracterului său contextualizat. Cadrul propus de această lucrare este structurat în *cinci capitole* care îmbină elemente de natură teoretică și factuală ce orientează dezbateră în jurul ideii conform căreia sprijinul public se află la baza caracterului democratic al Uniunii Europene.

Primul capitol al lucrării, intitulat „*Sprijin public pentru Uniunea Europeană: repere teoretice și conceptuale*” propune o revistă a literaturii existente pe subiectul sprijinului public, care devine o preocupare cu caracter recurent cu precădere începând cu anii '90. Acest prim capitol poate fi considerat ca o introducere a literaturii științifice și a conceptelor de lucru, care oferă o *perspectivă generală* asupra principalelor delimitări ale acestora.

Capitolul asumă înțelegerea Uniunii Europene ca *țintă în mișcare* datorită caracterului impredictibil al direcției sale de dezvoltare, ceea ce face din trasarea unor linii teoretice clare în jurul angrenajului politic european o *provocare mereu actuală*. În continuare, acest capitol se concentrează pe *definirea și clasificarea conceptelor de sprijin public și euroscepticism*, precum și de stabilirea raportului dintre acestea, care, în contextul lucrării de față, sunt considerate ca două fețe ale aceleiași monede.

Al doilea capitol al lucrării de cercetare are un caracter tehnic și reprezintă o incursiune în *metodele de lucru* utilizate pe parcursul cercetării. Această secțiune dedicată metodologiei cercetării este relevantă întrucât constituie o trecere în revistă a elementelor de context, a scopului și întrebărilor cercetării, care vor fi urmărite pe parcursul lucrării. În altă ordine de idei, capitolul metodologic *stabilește obiectivele* urmărite în analiza raportului dintre sprijin public și Uniunea Europeană și *fixează așteptările* cititorilor cu privire la temele abordate.

În continuare, al treilea capitol, „*Constituirea sprijinului public pentru Uniunea Europeană și potențialul explicativ al unor modele teoretice*” restrânge contextul de aplicare al lucrării la o serie de modele cu potențial explicativ care servesc scopurilor setate în capitolul anterior. Această parte a lucrării propune o analiză a *cauzelor și consecințelor sprijinului public* din perspectivă teoretică și setează momentul semnării Tratatului de la Maastricht și votul de respingere al acestuia de către cetățenii danezi ca *punct de referință* în afirmarea și dobândirea unei gândiri critice a cetățenilor în raport cu deciziile de la nivel european.

În concordanță cu scopul de a analiza factorii care contribuie la formarea sprijinului public, acest capitol pune în balanță trei abordări cu potențial explicativ – cea de tip utilitarist, cea identitară și cea de tip *cue-taking* sau de contagiune. De asemenea, capitolul aduce în discuție

modelul mobilizării cognitive, cultura civică, precum și cetățeanul critic, plasat în relație cu valorile post-moderne. Aceste abordări stabilesc *corelații subtile în raport cu sprijinul public pentru integrarea europeană* iar valoarea adăugată a tratării acestora constă într-o anticipare a tendințelor înregistrate de cetățenii care participă în cadrul contractului social propus de proiectul de integrare europeană.

Al patrulea capitol se intitulează „*Raportul dintre Uniunea Europeană și cetățeni ca nou model al democrației*” și contribuie în cadrul lucrării de cercetare ca analiză a Uniunii Europene prin prisma caracteristicilor democratice și de legitimitate pe care le deține. Această evaluare a caracterului democratic al Uniunii Europene se face atât prin raportarea la cadrele aplicate în mod convențional actorilor statali, cât și prin considerarea guvernării europene prin prisma caracterului său inovator, ca sistem politic de sine-stătător.

Capitolul propune, astfel, o evaluare a Uniunii Europene prin raportare la itemii democrației cu scopul de a produce o *analiză a relației bidirecționale dintre cetățeni și guvernarea europeană*. Pe cale de consecință, această dublă relație presupune pe de o parte, analiza mecanismelor democratice existente la nivelul cetățenilor Uniunii Europene care să faciliteze *participarea acestora la actul de guvernare*. Pe de altă parte, dubla relație se referă la analiza receptivității elitelor și a guvernării europene când vine vorba de semnalele transmise de către cetățeni de așa-zisele „*numeroase probleme similare, dar puține probleme comune*” cu care societățile europene se confruntă. Această abordare are ca punct de plecare prevederile Articolului 10(1) din Tratatul privind Funcționarea Uniunii Europene, care stipulează că „*Funcționarea Uniunii se întemeiază pe principiul democrației reprezentative*”. Acest capitol, propune, de asemenea, o perspectivă aprofundată asupra *deficitului democratic* care este asociat în mod recurent guvernării europene, discursul fiind extins, de asemenea, și la alte provocări structurale ale guvernării europene, precum *deficitul de inteligibilitate*. Totodată, în cadrul celui de-al patrulea capitol sunt integrate perspectivele *Teoriei democrației*, care vine ca model alternativ înțelegerii Uniunii Europene ca democrație incompletă. Această perspectivă înlocuiește idealul unui *demos* european unitar cu ideea de *demos*, corespunzând cetățenilor celor 27 de state membre, care încă manifestă un grad profund de atașament față de stat. *Democrația* oferă, astfel, o alternativă de a imagina ordinea politică pe bazele *pluralismului*.

Ultimul capitol al cercetării se intitulează „*Tendințe actuale și forme ale sprijinului public în Uniunea Europeană în raport cu situațiile de criză*” și este proiectat ca *abordare aplicată* a

studiului sprijinului public în contextul recent și actual. Acest capitol final pleacă de la premisa conform căreia în ultimele decenii, integrarea europeană se desfășoară într-un spațiu al crizelor suprapuse sau, altfel spus, într-un context al poli-crizei.

Crizele, înțelese ca fenomene imprevizibile cu efect destabilizator, exercită o presiune crescândă asupra Uniunii Europene și testează reziliența și eficiența Uniunii Europene în raport cu capacitatea acesteia de a veni cu politici eficiente care, pe de o parte, să amortizeze șocul produs de crize și, pe de altă parte, să răspundă presiunilor crescânde venite din partea cetățenilor. Astfel, acest capitol explorează evenimente din contextul recent, precum *criza economică și financiară, criza migrației sau Brexit*, analiză care este urmată de o plasare în contextul contemporan, marcat de efectele încă resimțite ale *crizei COVID-19 sau a crizei din Ucraina*, precum și de evenimente precum *Conferința privind viitorul Europei*.

În legătură cu crizele recente, capitolul avansează studierea efectelor pe care acestea le comportă asupra atitudinilor și sprijinului public pentru Uniunea Europeană. Una dintre ipotezele pe care capitolul le abordează este aceea că perioadele de criză, în particular, creează *condițiile de amplificare și de propagare a sentimentelor de nemulțumire* față de sistemele politice și instituțiile pe care indivizii le consideră responsabile pentru *diminuarea bunăstării lor*. Deși crizele care au traversat spațiul european pe parcursul ultimelor două decenii și până în prezent sunt diferite din punct de vedere al naturii lor, consecințelor sau gradului de intensitate, acestea prezintă anumiți *numitori comuni* care vor fi considerați în cadrul capitolului, precum potențiala proliferare a unor valuri de contestare publică, amplificarea discursurilor populiste sau *crearea de solidaritate* în fața unor provocări partajate.

Plecând de la ideea postulată de către Jean Monnet în memoriile sale, conform căreia „*Europa va fi făurită în situații de criză și va reprezenta suma soluțiilor adoptate pentru a le depăși*” (2015), se poate argumenta că viitorul Uniunii Europene depinde și este modelat, în mare măsură, de capacitatea acesteia de a se adapta situațiilor de criză. Această observație, care datează din 1978, rămâne actuală și își păstrează valoarea de adevăr în contextul actual, ceea ce poate să justifice crizele ca *marea constantă a unui proiect de integrare europeană în mișcare*.

Identificarea crizelor ca vehicul al integrării sau dezintegrării reflectă, astfel, modul în care Monnet *anticipează continuitatea proiectului european, dar și al crizei*. Analiza sprijinului public pentru Uniunea Europeană în contextul curent nu poate, astfel, să fie decuplat de conceptul criză sau să omită conexiunile care se stabilesc cu momentele de criză care pot deveni atât oportunități,

cât și provocări, precum și momente de continuitate, dar și de schimbare, la adresa integrării. Astfel, în contextul prezent de poli- și post-criză, lucrarea de cercetare impune analiza evenimentelor perturbatoare de factură recentă care sunt evaluate drept crize sistemice care au pus sub semnul întrebării bazele proiectului european.

În concluzie, lucrarea de cercetare cuprinde o încadrare revelatoare a conceptului de sprijin public în relație cu procesul de integrare europeană. Uniunea Europeană apare, în contextul unei transformări continue de ordin structural și conceptual, ca o *structură fluidă*, ca urmare a faptului că aceasta continuă să fie influențată și modelată de o multitudine de factori, printre care se remarcă *proeminența factorului public*. În măsura în care procesul de integrare europeană avansează, sub privirile critice ale cetățenilor care dispun, se pare, de un anumit drept de *veto*, devine din ce în ce mai adecvat un discurs centrat pe atitudinile cetățenilor, care trebuie înțelese ca o *colecție de dimensiuni multiple*. O simplificare exacerbată a logicii de integrare a Uniunii Europene pune în centrul acesteia europeanii, a căror bunăstare dictează, în cele din urmă, deciziile și politicile de la toate nivelurile de guvernare. În fața unei întrebări cu privire la perspectivele de dezvoltare ale Uniunii Europene, orice răspuns pare să fie condiționat, mai mult decât oricând, de atitudinile cetățenilor și, mai concret, de capacitatea Uniunii Europene de a-și demonstra valoarea adăugată.

Bibliografie selectivă

- Abdelmalek, A. (2004). Edgar Morin, sociologue et théoricien de la complexité : des cultures nationales à la civilisation européenne. *Sociétés*, 86(4), 99-117.
- Almond, G. A., & Verba, S. (1996). *Cultura civică. Atitudini politice și democrație în cinci națiuni*. București: Du Style.
- Almond, G. A. (1956). Comparing political systems. *Journal of Politics*, 18(2), 391-409.
- Anghel, V., & Jones, E. (2023). Is Europe really forged through crisis? Pandemic EU and the Russia – Ukraine war. *Journal of European Public Policy*, 30(4), 766-786.
- Archibugi, D., Held, D., & Köhler, M. (1998). *Re-imagining political community: Studies in cosmopolitan democracy*. Cambridge: Polity.
- Armingeon, K., & Ceka, B. (2014). The loss of trust in the European Union during the great recession since 2007: The role of heuristics from the national political system. *European Union Politics*, 15(1), 82–107.
- Bartolini, S. (2005). *Restructuring Europe: centre formation, system building and political structuring between the nation state and the European Union*. Oxford: Oxford University Press.
- Bauhr, M. & Charron, N. (2023). ‘All hands on deck’ or separate lifeboats? Public support for European economic solidarity during the Covid-19 pandemic. *Journal of European Public Policy*, 30(6), 1092-1118.
- Bellamy, R. (2006). The challenge of European Union, în J.S. Dryzeket (ed.), *The Oxford handbook of political theory*, Oxford: Oxford University Press, 245-261.
- Bellamy, R., & Castiglione, D. (2000). The uses of democracy: reflections on the European democratic deficit, în E. O. Eriksen & J. E. Fossum (eds.), *Democracy in the European Union: Integration through deliberation?* Londra: Routledge.
- Bohman, J. (2007). *Democracy across borders. From Dêmos to Dêmoi*. Cambridge: MIT Press.
- Boomgaarden, H. G., Schuck, A. R., Elenbaas, M., & De Vreese, C. H. (2011). Mapping EU attitudes: Conceptual and empirical dimensions of Euroscepticism and EU support. *European Union Politics*, 12(2), 241-266.
- Borrell Fontelles, J. (2022, Martie). Europe in the Interregnum: our geopolitical awakening after Ukraine, în *Groupe d'études géopolitiques*. Disponibil la:

<https://geopolitique.eu/en/2022/03/24/europe-in-the-interregnum-our-geopolitical-awakening-after-ukraine/>

- Bosse, G. (2022). Values, rights, and changing interests: The EU's response to the war against Ukraine and the responsibility to protect Europeans. *Contemporary Security Policy*, 43(3), 531-546.
- Carrubba, C. J. (2001). The electoral connection in European Union politics. *The Journal of Politics*, 63(1), 141-158.
- Cheneval, F. (2011). *The Government of the peoples: On the idea and principles of multilateral democracy*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Cheneval, F., & Schimmelfennig, F. (2012). The case for Democracy in the European Union. *JCMS: Journal of Common Market Studies*, 51(2), 1-17.
- Citrin, J. & Sides J. (2004) 'Can there be Europe without Europeans? Problems of identity in a multinational community', în R. Herrmann, M. Brewer & T. Risse (ed.), *Transnational identities: Becoming European in the EU*, Lanham: Rowman & Littlefield, 161–185.
- Comisia Europeană. (2017). *Carte Albă privind Viitorul Europei. Reflecții și scenarii pentru UE-27 până în 2025*. Disponibil la :
<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/RO/TXT/HTML/?uri=CELEX:52017DC2025>
- Dahl, R. A. (1989). *Democracy and its critics*. New Haven: Yale University Press.
- Dahl, R. A. (1994). A democratic dilemma: System effectiveness versus citizen participation. *Political Science Quarterly*, 109(1), 23-34.
- Dalton, R. J. (1999). Political support in advanced industrial democracies, în P. Norris, *Critical citizens: Global support for democratic government*. Oxford: Oxford Univ. Press.
- Dalton, R. J., & Welzel, C. (2014). *The Civic Culture transformed: From allegiant to assertive citizens*. New York: Cambridge University Press.
- Debomy, D. (2013). *EU No, Euro Yes? European Public Opinions Facing the Crisis (2007-2012)*. Paris: Notre Europe.
- De Vreese, C. H. (2007). A spiral of Euroscepticism: The media's fault? *Acta Politica*, 42(2-3), 271-286.
- De Vreese, C. H., & Boomgaarden, H. G. (2005). Projecting EU referendums: Fear of immigration and support for European Integration. *European Union Politics*, 6(1), 59-82.

- De Vries, C. E. (2013). Ambivalent Europeans? Public support for European Integration in East and West. *Government and Opposition*, 48(03), 434-461.
- De Vries, C. E., & Edwards, E. E. (2009). Taking Europe to its extremes: Extremist parties and public euroscepticism. *Party Politics*, 15(1), 5-28.
- De Wilde, P., & Trezn, H. J. (2012). Denouncing European integration. *European Journal of Social Theory*, 15(4), 537-554.
- De Wilde, P. (2021). Rebound? The Short- and Long-Term Effects of Crises on Public Support and Trust in European Governance, în M. Riddervold, J. Trondal, A. Newsome (eds.), *The Palgrave Handbook of EU Crises*. Palgrave Studies in European Union Politics. Cham: Palgrave Macmillan.
- Demetriou, K. N. (2015). *The European Union in crisis: Explorations in representation and democratic legitimacy*. Cham: Springer.
- Doiciar, C. & Crețan, R. (2021). Pandemic populism: COVID-19 and the rise of the Nationalist AUR party in Romania. *Geographica Pannonica*, 25(4), 243-259.
- Easton, D. (1957). An Approach to the Analysis of Political Systems. *World Politics*, 9(3), 383-400.
- Easton, D. (1975). A re-assessment of the concept of political support. *British Journal of Political Science*, 5(4), 435-457.
- Eichenberg, R. C., & Dalton, R. J. (1993). Europeans and the European Community: The dynamics of public support for European Integration. *International Organization*, 47(04), 507-534.
- Eurobarometru. (2022, Februarie). *EP Autumn 2021 Survey: Defending Democracy Empowering Citizens*. Disponibil la:
<https://europa.eu/eurobarometer/surveys/detail/2612>
- Eurobarometru. (2022, Mai). *EU's response to the war in Ukraine (FL506)*. Disponibil la:
<https://europa.eu/eurobarometer/surveys/detail/2772>
- Eurobarometru. (2023, Februarie). *Standard Eurobarometer 98 – Winter 2022-2023*. Disponibil la:
<https://europa.eu/eurobarometer/surveys/detail/2872>

- Follesdal, A. (2015). Democratic standards in an asymmetric Union, în S. B. Hobolt & O. Cramme (eds.), *Democratic politics in a European Union under Stress*. Oxford: Oxford University Press.
- Follesdal, A., & Hix, S. (2006). Why there is a democratic deficit in the EU: A response to Majone and Moravcsik. *JCMS: Journal of Common Market Studies*, 44(3), 533-562.
- Gabel, M. (1998). Public support for European Integration: An empirical test of five theories. *The Journal of Politics*, 60(2), 333-354.
- Gabel, M., & Palmer, H. D. (1995). Understanding variation in public support for European integration. *European Journal of Political Research*, 27(1), 3-19.
- Habermas, J. (1975). *Legitimation Crisis*. Boston: Beacon Press.
- Habermas, J. (2001). Why Europe needs a Constitution. *New Left Review*, 11, 5-26.
- Habermas, J. (2012). *La constitution de l'Europe*. Paris: Gallimard.
- Hix, S. (2005). *The Political System of the European Union* (2nd ed.). Londra: Palgrave Macmillan.
- Hobolt, S. B., & Tilley, J. R. (2014). *Blaming Europe?: Responsibility without accountability in the European Union*. Oxford: Oxford Univ. Press.
- Hobolt, S. B., & Cramme, O. (eds.). (2014). *Democratic politics in a European Union under stress*. Oxford: Oxford University Press.
- Hobolt, S. B., & Wrátil, C. (2015). Public opinion and the crisis: the dynamics of support for the euro. *Journal of European Public Policy*, 22(2), 238-256.
- Hooghe, L. & Marks, G. (2007). Sources of Euroscepticism. *Acta Politica*, 42, 119-127.
- Hooghe, L. (2003). Europe divided? Elite versus public opinion on European integration. *European Union Politics*, 4(3), 281-304.
- Hooghe, L., & Marks, G. (2009). A Postfunctionalist Theory of European Integration: From permissive consensus to constraining dissensus. *British Journal of Political Science*, 39(01), 1-23.
- Hooghe, L., & Marks, G. (2017). Cleavage theory meets Europe's crises: Lipset, Rokkan, and the transnational cleavage. *Journal of European Public Policy*, 25(1), 109-135.
- Ikenberry, G. J. (2008). Introduction, în J. Anderson, G. J. Ikenberry, & T. Risse (eds.), *The End of the West?* New York: Cornell University Press, 1-27.

- Inglehart, R. (1967). An end to European integration? *American Political Science Review*, 61(1), 91-105.
- Inglehart, R. (1970). Cognitive mobilization and European identity. *Comparative Politics*, 3(1), 45-70.
- Inglehart, R. (1977). *The Silent Revolution: Changing values and political styles among Western publics*. Princeton: Princeton University Press.
- Inglehart, R. (2008). Changing values among Western publics from 1970 to 2006. *West European Politics*, 32(1-2), 130-146.
- Innerarity, D. (2018). *Democracy in Europe: A Political Philosophy of the EU*. Basingstoke: Springer.
- Kriesi, H. (2008). *West European politics in the age of globalization*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kriesi, H. (2014). The Populist Challenge. *West European Politics*, 37(2), 361-378.
- Kriesi, H., & Grande, E. (2016). The Euro Crisis: A Boost to the Politicisation of European Integration?, în S. Hutter, E. Grande, & H. Kriesi (eds.), *Politicising Europe: Integration and Mass Politics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Leconte, C. (2010). *Understanding Euroscepticism*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Lijphart, A. (1977). *Democracy in plural societies: A comparative exploration*. New Haven: Yale University Press.
- Lijphart, A. (2006). *Modele ale democrației. Forme de guvernare și funcționare în treizeci și șase de țări* (2nd ed.). Iași: Polirom.
- Lipset, S. M., & Rokkan, S. (1967). Cleavage structures, party systems, and voter alignments: an introduction, în S.M. Lipset & S. Rokkan (eds.), *Party systems and voter alignments: cross national perspectives*, 1-64.
- Majone, G. (1998). Europe's "Democratic Deficit": The Question of Standards. *European Law Journal*, 4(1), 5-28.
- Mărgărit, D. (2013). *Pe culmile democrației. De la statul-națiune la sfera globală*. Iași: Editura Universității "Alexandru Ioan Cuza".
- McCormick, J. (2011). *European Union Politics*. New York: Palgrave Macmillan.
- Monnet, J. (2015) *Memoirs: Jean Monnet*. Profile Books.

- Nicolaïdis, K. (2012). The Idea of European Democracy, in J. Dickson & P. Eleftheriadis (eds.), *Philosophical foundations of European Union law*, Oxford: Oxford University Press, 247-274.
- Nicolaïdis, K. A. (2004). The new Constitution as European democracy? *Critical Review of International Social and Political Philosophy*, 7(1), 76-93.
- Nicolaïdis, K. A. (2015). Democratic Theory and Europe's institutional architecture in times of crisis, in Piattoni S. (ed.), *The European Union*, 137-163.
- Norris, P. (1999). *Critical citizens: Global support for democratic government*. Oxford: Oxford University Press.
- Riddervold, M., Trondal, J., Newsome, A. (2021). European Union Crisis: An Introduction, in M. Riddervold, J. Trondal, A. Newsome (eds.), *The Palgrave Handbook of EU Crises*. Palgrave Studies in European Union Politics. Cham: Palgrave Macmillan.
- Risse, T. (2002). Nationalism and collective identities. Europe versus the nation-state?, in P. Heywood, E. Jones & M. Rhodes (eds.), *Developments in West European politics*, Londra: Palgrave Macmillan, 77-93.
- Sánchez-Cuenca, I. (2000). The political basis of support for European Integration. *European Union Politics*, 1(2), 147-171.
- Scharpf, F. W. (1999). *Governing in Europe: effective and democratic?* New York: Oxford University Press.
- Scharpf, F. W. (2012). *Legitimacy intermediation in the multilevel European polity and its collapse in the euro crisis* (Discussion Paper 12/6). Cologne: Max Planck Institute for the Study of Societies.
- Scharpf, F. W. (2015). No exit from the euro-rescuing trap?, in V. Schneider & B. Eberlein (eds.), *Complex democracy: Varieties, crises, and transformations*. Springer, New York.
- Schimmelfennig, F. (2014). European Integration in the Euro Crisis: The Limits of Postfunctionalism, *Journal of European Integration*, 321-337.
- Schmidt, V. A. (2009). Re-envisioning the European Union: identity, democracy, economy. *JCMS: Journal of Common Market Studies*, 47, 17-42.
- Schmidt, V. A. (2010). Democracy and legitimacy in the European Union revisited. Input, output and throughput. *KFG Working Paper Series*, 21, 3-31.

- Schmidt, V. A. (2019). Politicization in the EU: between national politics and EU political dynamics. *Journal of European Public Policy*, 26(7), 1018-1036.
- Stoeckel, F. C. (2013). Ambivalent or indifferent? Reconsidering the structure of EU public opinion. *European Union Politics*, 14(1), 23-45.
- Ștefanachi, B. (2019). *Integrarea europeană – evoluție și transformări politice*. Iași: Editura Universității “Alexandru Ioan Cuza”.
- Taggart, P. (1998). A touchstone of dissent: Euroscepticism in contemporary Western European party systems. *European Journal of Political Research*, 33(3), 363-388.
- van Parijs, P. (1997). Should the European Union become more democratic?, în A. Follesdal & P. Koslowski (eds.), *Democracy and the European Union*. Berlin: Springer.
- von Sydow G. (2019). Trust and Crises in the EU: Exit, Voice and Loyalty, în E.A. Bakardjieva, N. Bremberg, A. Michalski, L. Oxelheim (eds.), *Trust in the European Union in Challenging Times*. Cham: Palgrave Macmillan.
- Weber, M. (2009). *The Theory of social and economic organization*. New York: Simon & Schuster.
- Weiler, J. H. (1997). To be a European citizen - Eros and civilization. *Journal of European Public Policy*, 4(4), 495-519.
- Weiler, J. H., Haltern, U. R., & Mayer, F. C. (1995b). European democracy and its critique. *West European Politics*, 18(3), 4-39.
- Zaller, J. R. (1992). *The nature and origins of mass opinion*. Cambridge: Cambridge University Press.